

Катя Исса (София, България)

ЗНАКОВАТА РОЛЯ НА НАЗОВАВАНЕТО ПО ВЕРТИКАЛАТА НА БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОВО ПРОСТРАНСТВО

The semiotic role of naming in the vertical axis of the Bulgarian language space

Abstract. The report is placed in the plan of modern psycho-Onomastics. It is dealing with some topographical phrases in which the subordinate word is a relative adjective describing a spatial location “upper” and derivatives; respectively “lower” and derivatives.

It defends the view on the stereotypical ontology of naming, as most of the names of the villages and localities do not mark real distance in the space above (for “upper”) or below (for “lower”).

Keywords: vertical axis of the Bulgarian language space

Назоваването, поставянето на име – собствено, лично, дадено на човек, или селищно, местно, на географски обект – е акт, с който се означава някой или нещо, за да се отличава от другите хора или селища, т. е. това е *отличителният му знак*. Името на всяко селище е семиозис, който удържа целостта на представите за него. Неговият знак не е означаемият обект или интерпретантът, за или спрямо който обектът е означен. Напротив, неговият знак изучава света като повече от физически, затова топонимите се свързват с картината на света, различна за всеки език. Създадени в различно време, те са огледален образ и на диалектите, и на историческите факти от миналото на народа. В това изследване се спирам на многото топоними на територията на страната ни, чиито имена представляват подчинително словосъчетание с подчинена дума относително прилагателно за пространствено разположение *горен* и производните му; съответно *долен* и производните му и главна дума съществително име.

С географските имена на селища, местности, реки, езера, планини и др. се занимава топонимията като разглежда предимно главната дума и разрешава предимно етимологични проблеми. Изяснява се езиковият произход на отделните имена (съществителни имена) и тяхното първично значение, с което се изследва историята на езика, а също (с навлизането на съвременните методи на семасиологията, психолингвистиката, социоллингвистиката и етнолингвистиката) се изяснява и *мотивираността* на имената. Тя показва духовния живот на народа, културните традиции на етноса, идеологическите принципи на хората, религиозните вярвания и обичаи на нацията. Учените все по-често обръщат внимание на причините за поставянето на името, съобразяват се с различни екстралингвистични фактори, като използват данни от културната история, етнографията, природните дадености на страната ни. Етимологията на отделните топоними вече се изследва на мотивационно равнище, например след Освобождението от турско робство започва масова замяна на селищните имена от турски произход с български, като се използват имена и събития от българската история. Обособява се нов дял от ономастиката, *социоономастика*, който се занимава със собствените имена като социални и културни явления. Така се разкрива не само етимологията на отделните топоними, но и манталитетът и етнопсихологията на местното население. Имената на селищата се подлагат на интерпретации много по-трудно от личните. Затова се вземат предвид народните тълкувания; следят се промените в селищните и местните имена; търсят се изчезнали и забравени имена; коментира се техният произход: дали са преведени, видоизменени или осмислени; дали са запазени названия, напр. от тракийски произход; дали са пренесени, напр. от гръцки или латински; дали са славянски наименования или са названия от чужд произход със славянски наставки; дали са прабългарски, печенежко-кумански, илирийски, от по-ново време албански, и особено турски. Анализира се мотивираността на имената от обществения живот: от войни, бунтове, въстания; от събития, свързани с борбата за различни привилегии; от имената на заслужили личности; от поминък и занаяти. Има названия, свързани с понятията град, крепост, село, кула, постройка, път, граница; имена, свързани с храмове, църкви, манастири, джамии; с вода, поток, река, езеро, блато, извор, баня; с природни земеповърхни форми като

пещери, пропасти, скали; с елементи както от флората и фауната, така и от физичните величини големина, височина, широчина, дължина и т.н. Географските имена се проучват с точна локализация и отчитане на спецификата им. Те се стандартизират в семантични групи, даващи възможност за проследяване както на географското им разпределение, така и на значението им. Познати са като селищни имена, има също водни, местни, и всички заедно образуват устойчива система. Отчита се зависимостта на тази система от социалните промени. „Топонимията е книгата на земята и нещата около нея; специалистът може да прочете в нея ненаписаната история на обитателите ѝ, да научи за тях ония подробности от етнически, стопанско-икономически, културно-исторически, географски характер и др., които хронистите не са могли или не са пожелали да запишат за бъдните поколения“ (Ангелова-Атанасова 1996: 85).

Имената на селищата, които тук разглеждам, са включени в речник (Мичев 2005) и са дадени както в съвременния (до 2004 г.), така и в предишния си вид. Посочени са официалните документи, с които те променят своето име и статут, административната си принадлежност и броя на жителите си според последното преброяване. Някои от тях от самото си създаване са наречени с имена в съчетание със съгласувано определение, производно от *горе* или *долу*. Други получават определение по-късно, когато се разделят на две селища – горно и долно, понякога дори на три – горно, средно и долно. Няма случай определението да е съществувало преди и да е отпаднало в последствие. Прилагателното име предшества съществителното в атрибутивно словосъчетание и на пръв поглед създава убеждението за взаимоотношение на новополучените (след разделянето) селища едно от друго. В много случаи наистина е така. Определенията *горен (горни)*, *горна*, *горно* предполагат географско обособяване в точки в пространството, намиращи се *горе* (което вероятно значи на високо място), а определенията *долен (долни)*, *долна*, *долно* се дават на селища, ситуирани *долу* (което съответно значи на ниско място). Например Горна Оряховица се създава като селище около старата крепост, „погрешно наричана днес Раховец, което е променило мястото си след похода на Владислав Варненчик, тъй като през 1444 г. крепостта била разрушена. Това е причина първоначалното селище да даде

начало на Горна, Долна и отбелязаната в турските документи Средна Оряховица“ (Ангелова-Атанасова 1996: 23).

Вероятно първопричината за този тип назоваване е била именно разделяне. Така прилагателно *горен* или *долен* или техните производни получават двете части на населено място, дори ако името му се състои от словосъчетание от съществително и друго прилагателно име. Например Горски Тръмбеш се разделя на Горски Горен Тръмбеш и Горски Долен Тръмбеш. Първото селище е на 350 м над морското равнище, разположено на хълм, докато второто е от речичен тип, в близост до река Лефеджа, равнището на която съвпада с морското. Тъй като между двете селища има разстояние само един километър, логично е да се мисли, че са били едно цяло, а после са се разделили и едното се намира на по-високо място от другото. Само че не винаги селищата с еднакъв втори и противоположен първи елемент в името си са разположени на такова близко отстояние. Например Горна Кабда се намира в околия Омуртаг, а Долна Кабда – в Поповско. Друг пример: в поместения в книгата за Горнооряховско (Ангелова-Атанасова 1996) речник на местните имена има статии Горното Беклеме и Долното Беклеме, като второто име назовава селище, което е на по-високо спрямо морското равнище място. Има и други примери. Още повече, много от селищата с определение *горен* или производните му нямат съответствие *долен* или производните му. Тогава спрямо какво се определят като намиращи се горе? „Горе“ над какво? Структурно-езиковите връзки изискват корелация – щом има горен елемент, да има и долен. Тъй като много от сложно преплетените миграционни процеси днес са забравени, предполагам, че е възможно определението да се получи от смяна на мястото? Имало е селище, на което жителите са се преместили на по-високо място и са прибавили прилагателното *горен* или друга негова форма към името му? Целта на този доклад е да фиксира *мотивите на назоваващия да квалифицира селището като отстояние в пространството*. Българинът обича този тип вертикални квалификации, дори в словосъчетание с наречия. В Троянско например има две двойни местни имена, които са несъгласувани определения: Пожара горе и Пожара долу. Става дума за опожарена част от гора, вероятно горяла и от двете страни – не лявата и дясната, нито северната и южната, а горната и долната. Това е характерно не само за селищата,

а за типологията на българската топонимия и за лексикологията ни като цяло. Иначе как да се обясни наличието във всяко българско село на горна и долна махала, дори когато селото е разположено на равно място. И повсеместно разпространеното „Отивам нагоре“, употребявано от жителите на долната махала, противоположно на „Отивам надолу“, както казват жителите на горната махала, когато всички отиват към центъра на селото. Известни са и названията Горна чешма и Долна чешма, Горна кория и Долна кория, Горна воденица и Долна воденица. Днешната липса на места на една от двете реалии показва две неща: първо, че на времето чешмите/водениците/кориите са били две; второ, че въпреки запазването само на едната, тя си остава с името и с квалификацията на основната му съставка. Тази квалификация се оказва в много случаи единствено разбираема по семантика днес, защото в названия като Горна Кахчина, Долния Джебезлик, Долния Кортен и подобни втората съставка е не само с непрозрачна етимология, но и с неясно значение за съвременния българин. В речниците на селищните имена, които използвам, има запазени много турски названия на местности, непроменени и до днес, но квалифицирани със същите (български) прилагателни: Горно Чобан къой/Долно Чобан къой; Горен Дараклък/Долен Дараклък; Горния Гяур/Долния Гяур. Има и такива, само с определение *горен*. Те нямат огледални съответствия, напр.: Горния баир, Горния боаз, Горния бозалък. Има и селища само с обратното определение, например Долно Левски, несъгласувано по род с определяемото, което би било твърде неуместно редом до името на Апостола. Дори само това име води до изводи за *отношенията на българина с пространството*, което за нашия народ, доказано от историята и от лингвостранознанието, е *вертикално*.

Определението сякаш няма кой знае какво значение за името на селището, въпреки че е част от това име. Съществителното име от словосъчетанието е истинският знак за обекта (града, селото, местността). Обектът се нарича например Дъбник. Горни Дъбник води до асоциация за Дъбник, който е разположен горе, вероятно по-нагоре – по-на север или на по-голяма надморска височина – от Долни Дъбник. Долни Дъбник очевидно е друг обект, друго селище, което може би е било част от Горни Дъбник или Горни Дъбник е било част от Долни Дъбник. Може просто да е имало един Дъбник или едно име, означаемо

на едно селище, знак на това селище, даващ понятие за него, без то (името) да е понятие. Разделянето обаче в двата полюса на мисловната вертикала създава от Горни Дъбник и Долни Дъбник два противоположни символа, части от една антиномия, всяка от които се противопоставя на другата само по определението, което е в антонимна зависимост с другото определение и в този случай определителната, а не главната част от словосъчетанието поема основното значение на цялото име като най-важно в случая е указването на каква височина се намира селището. Обединението в изрази като Горни и Долни Дъбник показва, че важен е не „Дъбникът“, който и да е от двата „Дъбника“, а характеристикското свойство на прилагателното *горен* или *долен*. Двете селища са указани от едно име, но с противоположни определения и могат да бъдат преброени именно заради тях.

Всичко, казано дотук, се отнася и за многото селищни имена в България, които са словосъчетания с определителна дума *голям* и производни, съответно *мальк* и производни. Оказва се, че тези прилагателни за пространствен размер са съотносими с друга антонимна двойка – стар/нов. Те са съхранили днес граматическата си форма, но не и семантиката си. Известно е, че със значение *голям* се е използвало и прилагателното *мног*. Днес то присъства в старобългарските паметници само с преносното си значение *велик* или *велий*. Защо тогава „в древното източноевропейско, включително и византийско земеописание, от което има следи и днес, *голям* означава и стар, някогашен, вече несъществуващ, изчезнал“ (Добрев 2011: 119)? Обратно, *мальк*, като епитет не само на имената на селища, но и на племена, съвсем не означава малоброен (народ), нито малко (по размер) селище. Например, т. нар. готи минорес или малките готи, населяващи долнодунавските ни земи от късноантичния период, никак не били малобройни, а името им „малки готи“ означавало „жители на Римската империя“. С това си име те демонстрирали, според известния специалист по готска проблематика Хервиг Волфрам, (цит. по Георгиев 2011) своето миролюбие, което противопоставяли на готските крале пълководци, които се опитвали да ги ангажират за героични подвизи (Георгиев 2011: 133). Следователно, епитетът *minor-es* не е свидетелство за малочисленост. Затова Иван Добрев го тълкува, противопоставяйки го именно в названията на селищни имена

с първи съставки *малък/велик* като епитет със значение *нов*. Авторът изнася данни от V век, в които „*parvus малък*, в елативна степен *minor*, бидейки антоним на *magnus голям*, стар, в етнографски смисъл е означавало и нов – малките готи в Долна Мизия са били „новите готи“, за разлика от „големите“, някогашните, изчезналите, сиреч изселилите се от северните отвъддунавски земи готи“ (Добрев 2011: 120). Следователно, прилагателното *велик*, което не присъства първоначално в названията на Преслав, нито на Търново, нито на Кирило-Методиевия град Морава, „не копира изконното значение на цялото, а само на отделните му съставки и е тържествено преосмислено“ в по-късно време (Добрев 2011: 119).

Българинът непрекъснато преосмисля обектите. Той е философ и ги характеризира. И в наше време, воден от съвременната си логика, той иска да си ги обясни логически. Исква да си изясни смисъла на назоваването, така, както предците са го определили. В контекста на поставената тук тема: защо нещо е горно, а друго долно и кое е горно и кое долно? Отговорът е в един анекдот, в който мъдрец посъветвал двама чудещи се пред римската баня в София да погледнат водата. Накъдето тя тече – там е надолу, а обратното е нагоре. Здрава логика.

Българинът има специфично отношение към нещата, именно здрава логика на светогледа, създадена от нашия език на нашата територия. Тя дава сведения за природата и историята на България, но винаги мотивирани от езиковите феномени. Страноведският подход се използва за обяснение на дадени езикови явления, включително и от чуждестранни езиковеди, напр. от белоруския учен българист Б. Ю. Норман, представен в неговата книга за България и българите *Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте* (Норман 2005). Там той представя българската картина на света като своеобразна версия на действителността, на България и българите, на особеностите на езика ни, предназначен за изучаване от белоруски и руски студенти. В неговата теория много думи и изрази получават обяснение като произход, свързан с местоположението на страната ни, като предпочитания, наследени от традициите ни, като емоция, дължаща се на различни страни от националния ни манталитет. Тук коментирам един от основните аспекти в българското лингвострановедение, *географското положение*, вещественото външно прост-

ранство, което играе важна роля в звукописа на много думи в езика ни, като моделира по свое подобие силуета на духовното пространство. Реално видимото в природата на нашата страна, в нейния релеф, предполага асоциации, намерили отражение и в именуването на селища и местности, установими чрез вътрешното зрение на българина и формиращи българската картина на света.

България е предимно планинска страна. Планините на нашата земя са високи и сини. В ценностната система на българина те заемат централно място, а величавият им образ е сакрализиран за всеки от нас, обвит е в романтичен ореол и е издигнат в култ, чиято връхна точка е съизмерима единствено с чувствените им върхове. Както упорито е прикачването към селищните имена на определенията, съставени от *горе* и *долу* вместо високо и ниско, дясно и ляво, северно и южно, така и националният характер на българина се определя от условията на живот, в които планините имат важна функция. Самата територия на България е забележителна във вертикално отношение. На югозапад се намират трите големи планински масива: Рила с връх Мусала, най-високият връх на Балканския полуостров; Пирин и Родопите. През цялата средна част на страната, от запад на изток, се простира Стара планина, а на юг от нея и паралелно с нея – Средна гора. До столицата ни се издига Витоша, и Люлин, на юг е Странджа, и Сакар, и т. н.

В морфосемантично отношение прилагателните *горен* и *долен*, определения в названията на толкова много селища, са сродни на *дол* и *планина*, по-точно на старото название *гора*, открито за първи път в съвременното си значение в надпис на един от батошевските манастири. Тези прилагателни присъстват и като асоциации, получени на различни стимули от същия семантичен ред в рамките на свободни асоциативни експерименти, провеждани периодично в българското езикознание с различни цели. Реакциите са емблематични за българския мироглед, заедно с реакции като *връх* и *връх в Рила* на стимула *висок* (Исса 2004). За вертикалната ориентация на българина в пространството говорят и други интересни факти. В исторически план имат значение относително ниските български църкви и основанията за това. Те са на първо място исторически (турците не са разрешавали да бъдат високи), но и функционални (вкопаността в земята позволява да се съхрани оптимален темпера-

турен режим), и най-вече концептуални, такива, които подкрепят идеята за вертикалност на световъзприемането у българина. Тази идея се реализира и в дълбоките кладенци, от които вертикално се вади сладка вода, и в чучурите на чешмите, от които тя тече също вертикално. Интересна е позицията на Г. Гачев, според когото красотата и силата на България е във вращаването, в пускането на здрави разклонени корени отгоре, от планините, до котловината – долната страна на закръгления български космос (Гачев 1988). В планината българинът е у дома си. Там той строи своите храмове – манастири, своите спортни бази и курорти, своите градове и села. Там ги и назовава, изковава своите метафори в тяхното пространство, което се спуска надолу и пак се изкачва по вертикалата.

Норман посочва важни за българина понятия, свързани с планините: *баир, хълм, връх, клисура, дефиле, пещера, хижа, чукар, канара* (Норман 2005). Те се срещат много често и при топонимите. Думата *баир* е получена и в моя речник като асоциация на стимула *планина* (Исса 2004). Интерес представлява думата *планина*, получена и като реакция на различни стимули в речника. Тях също можем да причислим към този клас понятия: *вила, висок, въздух, вятър, герой, дърво, зелено, земя, море, парк, пеперуда, песен, поле, растение, река, родина, сврка*. Реакциите *планина* на тези стимули са единични. Честотна е реакцията *планина* на стимула *почивка*, и – на първо място – на стимула *гора*. Общославянската дума *гора* съществува днес в българския език с друго значение, но със семантичен пренос на понятието: горите растат основно в планините. Те са видовото понятие на планините. Това се потвърждава и от една от най-честотните асоциации на думата стимул *планина* у българина – *гора*, както и обратното – на думата стимул *гора* естествената реакция е *планина* и е с най-висока честотност (Исса 2004).

Гората за българина е символ (както и планината) на жизнена сила и красота, възпята в шедьоври на българската литература („Хубава си, моя горо, миришеш на младост..“) и в народните песни, в които юнакът се обръща към гората като към юнашка майка, закрилница. Особеностите на националния релеф по принцип се отразяват в художествената литература, често са фиксирани и в заглавията. Норман дава пример със „Старопланински легенди“ на Йовков. Планините

са свързани в съзнанието на българина с конкретни събития или легенди, особено Рила с Рилския манастир и делото на Иван Рилски, Шипка и Шипченския проход с подвига на руските войски и българските опълченци.

Националната природа на родината образува пространство и в душите ни, изявяващо се в естествената акустика на езика ни, която в планината, в чисто физически смисъл заради ехото, създава особено очарование и сурова красота. Ето какво определя смисъла на думите в един език, ето какво формира не само националния ни характер, но и националното възприемане на картината на света – на целия свят или на света като цяло, няма значение. Важното е субектът да е българин. Говорим не просто за народопсихология, а (по терминологията на Гачев) за гносиология на българската езикова логика, за координатите, в които българинът затваря уловения от националното му съзнание образ на мирозданието. Централната точка в този космос е върхна. Тя се намира „там, на Балкана“, където „слънцето спряно сърдите пече“. Ботевият стих слива външното и духовното пространство на българина, гениално представено от поета и много вярно усетено от народа – автор на назоваването. Нали все пак назоваването на едно селище е колективно решение, т. е. взема се в тип осмислена комуникация, за да има някаква роля в културата, в случай че селището има роля в историята...

В „Хаджи Димитър“ поетът съзира космическия образ на вечно изтичащата в планините кръв, където героите остават живи, взели от силата на планините. Стихотворението завършва (както и започва) в извънвремевата вертикала на горещо пладне. Сякаш спряло във вечността като слънцето, времето се издига на върха на планината, за да се поклони на телесната жизненост на героя и на безсмъртието на българския дух. Героят се е сраснал с вселената, така както планината с българската земя. Тя е продължение на космическото място. Затова когато българският поет пее за безсмъртието на борците за свобода, той слива в едно духовното безсмъртие и устойчивостта на планината. Паметта на хората ще съхрани безсмъртен подвига на юнака в лоното на природата. Става дума не само за този юнак, а за всеки, „който падне в бой за свобода“. Идеята се подема и от другия гений на българската поезия и живее като еманация на българската

слава – „от урва на урва// и от век на век“. Гачев нарича космоса „гигантска българска къща на върха на планината“ (Гачев 1988). Той има елиптична форма, а връхната точка е пренаселена плоскост, в която под „свода небесен“ живеят герои, зверове и самодиви. От там право надолу заедно с кръвта тече планинската вода. Посоката ѝ е ориентирана към централното ядро, тя преминава през един твърд, сух и горещ космос вертикално. Тя не може да се превърне в път, свързващ хоризонтално пространство, не може да се тласне в далечината. Всяко хоризонтално разположение и разтягане на пространството е чуждо на българина. Затова и езикът ни е толкова твърд в своята звучност и имената ни така категорично вертикално положени. Всичко това определя звукописа в думите на нашия език и му придава смислоразличителна роля и самобитна смислонаситеност. Да се обясни това на чужденците, е наистина трудно. В този смисъл заслужават внимание и многобройните устойчиви изрази в българския език, посветени на планината, фразеологизмите и паремииите. Норман (2005) изнася в това отношение богата етнокултурна информация. *Планина човек* е едрият, силен човек. *Падна планина от гърба ми; Планина от сняг не се бои, Планина с планина се не събира;* *Вратата планина премества; Сговорна дружина планина повдига* и др.

И така, географските условия, особеностите на българския релеф, са обособили особено възприятие на пространството и ориентацията в него. Българинът не обича правата линия, бои се от празнотата, а символ на движението за него не е пътеката, отвеждаща надалече, а стъбло, пронизващо пространството вертикално. Норман изнася езикови факти, показващи, че опозицията „горе – долу“ за българина е значима много повече, отколкото „напред – назад“. Неслучайно липсват топоними с такива определения. Най-интересното в този план е семантичното развитие на думите *горе* и *долу*. Българският език е от тези, които съхраняват най-древното неразграничение на място и направление (това, което в руски и много други езици е представата за „где“ и „куда“). Това се отнася за всички наречия. Българското *тук* съответства на руските *здесь* и *сюда*, българското *там* – на руските *там* и *туда*, българското *вътре* значи *внутри* и *внутри*, *вън* – *вне*, *снаружи* и *вон*, *наружу* и т. н. По същия начин *горе* означава *вверх* и *наверху*, *долу* – *вниз* и *внизу*. В българския език има и специа-

лизирани производни наречия *нагоре* и *надолу*, обозначаващи посоката на движение, въпреки че те съдържат допълнителни отненъци: „на коя страна“, но отново вертикално.

Освен своите непосредствени значения, лексемите *горе* и *долу* обхващат и гранично семантично пространство. Те могат да означават „тук-там“. Примерът на Норман е: „Цял ден ходиш нагоре-надолу“, в смисъл „по работа“ или „без работа“. Ако българинът иска да каже „приблизително, повече или по-малко“, той казва именно „горе-долу“ – най-честият отговор на въпроса „Как си?“. Даденият израз се е закрепил в българския език дори ортографски – пише се с дефис. Наречията *горе* и *долу* заместват *напред* и *назад*. Ако един чужденец няма ориентация в някой град и попита местен жител как да отиде до дадено място, в отговор може да получи следното: „Минете две спирки нагоре; Слезте две преки надолу“ и т. н. Чужденецът оглежда улицата и не вижда в нито една от нейните две посоки тя да се издига, нито да се спуска. Какво означава това? Защо в селата площадът, центърът за „долната махала“ е „нагоре“, а „надолу“ – същото за „горната махала“. Оказва се, че *нагоре* и *надолу* означават „натам, в онази посока“.

Противопоставянето *горе-долу* е една от най-древните митологични координати на цялото мироздание. Това не значи да търсим в названията на нашите селища някаква наднационална семиотична памет. За българина пространството е залегнало вертикално в устойчиви фразеологизми, пословици и поговорки, загадки и анекдоти, например: *Удари ме горния праг, та видях долния*; *Горе момичка, доле вдовичка*; и др. Истинският връх за българина са небесата, висшата инстанция, затова съществуват изрази като *горна земя* и *горният свят* (за рая).

Б. Ю. Норман счита, че жителите на планините имат особена психология, особен възглед за живота. Той се позовава на мнението на много български учени психолози, етнологзи, литературоведи. „Планината – пише М. Арнаудов – с нейния суров климат, нейните опасности и нейните тежки условия за препитание държи бодър духа на българите, изолирани от гнета на завоевателя, прави ги смели и предприемчиви, подхранва любовта им към независимост и ги калява и развива в борбата за съществуване“ (цит. по Норман 2005). Изводът

е, че планините участват във формирането на свободолюбивия дух на българите, закаляват техния характер, възпитават у тях смелост и предприемчивост. И това се отразява с пълна сила в именуването. Картината на света за българина съдържа картина на родината в него, която напълно съвпада с представата за „земен рай“, възпята в химна на България „Мила Родино“. Текстът на песента очертава границите на нашето отечество, чиито контури започват неслучайно с поглед отгоре, от планината, а нейната характеристика е съизмерима единствено с душата на народа, която е „горда“ – „Горда Стара планина“. За да намерим мотивацията за знаковата роля на лексемите горе и долу, залегнали в назоваването на родните села и градове, трябва да си дадем сметка, че *българските звукове и думи не указват смисъл, а го създават* по вертикалата на родното пространство. И този смисъл е изконно и изцяло български.

Опозиционната двойка *земя/небе* също е показателна за динамиката на символа. Тя се организира около диаметрално разположени образи и чрез своето двусмислие включва древни поверия във вербалните подбуди на езика. Символичният смисъл е конституиран във и чрез буквалния смисъл, който осъществява аналогия и образува една вторична интенционалност в структурата на символа. Като всеки знак, тя визира отвъд нещо и е валидна за нещо, далеч по-важно от отстоянието в километри на едно селище от друго.

Норман отбелязва, че българинът не е склонен да пътува, че сякаш е сраснал със земята си и е пуснал корени в нея. Оттук идва идеята за вертикалност на световъзприемането у българина. Може би в това ние съзираме големия смисъл на своето оцеляване през тежките години на робството, когато България е била заличена от политическата карта (и от географската), но и тогава тя е съществувала – като *пръст* (най-честотната асоциация и в двата мои речника – прав и обратен), от която ние не сме мръднали, не сме избягали (Исса 2004). За нея копнеем, когато сме далеч и мечтаем да се върнем. Изразяваме го и в творчеството си, и в процеса на именуване на градовете и селата си.

В асоциативната памет на българина идеята за земята е тъждествена с идеята за родния дом. Нслучайно и Норман говори за двата символа в една и съща глава, със същото заглавие – *Дом и земя*. И също както дома, земята не е само територия. В емоционалния заряд

на символа родната земя е единственото място, където човек се чувства спокоен и сигурен, и където се чувства *свой*. Резултатите от всички асоциативни експерименти (моите и на други автори) съвпадат помежду си, съвпадат изцяло и с твърденията на Норман. Пространството се осъзнава емпирично. За да живее и осигури своята прехрана, българинът го овладява, сантиметър по сантиметър, обработвайки широките *поля*, а за да постигне своята свобода – изкачвайки родния *Балкан* – все асоциации на стимула *земя*. Норман правилно отбелязва, че територията на България, забележителна във вертикално отношение, се отразява и в неговия дом, с таван и мазе, отразяващ макрокосмоса. Очовеченото пространство, разположено във вертикала, обхваща *усвоеното* пространство. Върху представите за космоса се пренася познанието за обществото. В пространствените възприятия на българина гордият силует на планината и извечната вкорененост в земята изграждат вертикално високата рамка на българския микрокосмос. Неговият горен край е връх.

В плана на социолингвистиката и на социономастиката, а също и на психологическо равнище (в процеса на именуване се разглеждат всички компоненти на съзнанието и психиката на именуващата личност: рационално-логически, емоционални и волеви), както и в плана на психолингвистиката се създава *психономастика*. Причината на нейното непрекъснато осъществяване и в именуването на селищата се корени в съществуващи отпреди езикови стереотипи, които имат своята положителна роля да осигуряват автоматичност на асоциативните връзки между езика и мисленето, от една страна; и между възприятието и разбирането, от друга.

Езиковите стереотипи не са резултат на логично разбиране, а на опит, в който доминираща роля играят инстинктивните процеси. Стереотипността на езика започва да се разглежда на различни равнища. Тя се определя като многопланова, тъй като се формира под въздействието на различни фактори, обуславящи функционирането на езика. Такива фактори са социалният характер на комуникативната дейност, влиянието на традициите, ускоряването на комуникативния процес, увеличаването на броя на шампите и др. Стереотипът започва да се възприема като психолингвистическа динамична функционална система.

Прилагането на теорията за стереотипите по отношение на назоваването не се предпочита от традиционната топонимия, защото според тази теория се извършва плавно преминаване от стереотипните единици към конкретно-индивидуалното, а топонимите се създават, за да се ползват „наготово“, за да пребъдат и да останат непроменени. Това становище не противоречи на закономерното образуване на повтарящи се езикови форми в процеса на именуване на селища и местности. Това, че толкова често се повтарят имена на села и други географски обекти на територията на малка България, не е нищо друго (според мене), освен взаимосвързани стереотипи. Освен това стереотипите трудно се променят и имат защитни функции, инстинктивно търсени от хората, които са имали отговорността и привилегията да именуват. Ако приемем, че теорията на стереотипите е характерна при избора на имената, можем да предположим, че бъдещите постижения на психо- и социономастиката ще се реализират в плана на прогностиката, която е действаща с пълна сила във всички други подразделения на социолингвистиката и психолингвистиката. Както теорията на стереотипите допълва традиционния модел на езика във функционално-комуникативен аспект, така би могла да допълни етимологизирането на топонимите в аксиоматичен и прогностичен аспект.

В последно време все повече се налага идеята, че обективната действителност е такава, каквато я сегментира мисленето. То пък от своя страна е подчинено на езика. Морфосинтактичният и семантичният пласт на езиците имат знаков характер, различен за различните езици. Това е така, защото те отразяват различни черти от действителността. Въпреки специфичната връзка и взаимозависимост, породена в езиковите универсалии, всеки език по различен начин образува централните ядра на значението, свързани с понятията в него. Това прави назоваването отговорна работа. В разсъжденията на антропонимичните текстове непрекъснато откриваме предположения и твърди положения относно мотивацията за поставяне на име на новородено от страна на родителите, а при селищата може би трябва да има принципно аксеологическа релевантност. В тях, като в названия, създадени от повече от един човек, трябва да се залага повече, отколкото в антропонима, на херменевтичния приоритет и на очакваното тълкуване от страна на потомците.

Библиография

- Ангелова-Атанасова 1996:** Ангелова-Атанасова, М. *Топонимията на Горнооряховско*. Велико Търново, 1996.
- Гачев 1988:** Гачев, Г. *Национальные образы мира. Общие вопросы*. М., 1988.
- Георгиев 2011:** Георгиев, П. *Goti qui slavi през Българското средновековие*. – В: Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство. София, 2011.
- Добрев 2011:** Добрев, Ив. *Готски следи в българското християнство*. – В: Готите. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство. София, 2011.
- Исса 2004:** Исса, К. *Българско-арабски асоциативен речник*. София, 2004.
- Мичев 2005:** Мичев, Н. *Речник на имената и статута на населените места България 1878-2004*. София, 2005.
- Норман 2005:** Норман, Б. Ю. *Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте (курс лекций)*. Минск, 2005.